

ตัวชี้วัดธรรมวาจาธรรมจากพจนานุกรมพุทธศาสตร์

ฉบับประมวลธรรม: ตัวอย่างการสังเคราะห์*

INDICATORS OF DHAMMA FOR HOUSEHOLDERS FROM THE DICTIONARY OF BUDDHISM: AN EXAMPLE OF SYNTHESIS

มนตรี วิวัฒน์สุข

Montree Wivasukh

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, ประเทศไทย

Faculty of Humanities and Social Science, Burapha University, Thailand

E-mail: montree.wi@go.buu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอตัวอย่างการสังเคราะห์ตัวชี้วัดธรรมวาจาธรรมเฉพาะธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวจากพระไตรปิฎกที่ถูกอ้างอิงในหนังสือ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยวิธีวิจัยเอกสาร เก็บรวบรวมข้อมูลจากหนังสือ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม” วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา และสังเคราะห์เป็นตัวชี้วัด ผลการวิจัยพบว่า ธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวเป็นประเภทธรรมย่อยที่อยู่ในประเภทธรรมสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน อ้างอิงพระไตรปิฎก 5 เล่ม ได้แก่ เล่มที่ 11, 15, 23, 21 และ 25 มีหัวข้อธรรม 6 หัวข้อ และมีข้อธรรม 25 ข้อ แบ่งเป็นตัวชี้วัดเชิงบวกรวม 7 ข้อ ได้แก่ (1) อาหุไนยัคคิ (2) คหปัตตคคิ (3) ทักขิไณยัคคิ (4) สัจจะ (5) ทมะ (6) ชันติ (7) จาคะ ตัวชี้วัดเชิงบวกรวม 14 ข้อ ได้แก่ (1) อติชาตบุตร (2) อนุชาตบุตร (3) นัฏฐคเวสนา (4) ชินณปฏิสังขรณา (5) ปริमितปานโกชนา (6) อธิปัจจสีลวันตสถาปนา (7) สมสัทธา (8) สมสีลา (9) สมจาคา (10) สมปัญญา (11) มาตาทริยา (12) ภคินีภริยา (13) สขีภริยา (14) ทาสีภริยา และตัวชี้วัดเชิงลบ 4 ข้อ ได้แก่ (1) อวชาตบุตร (2) วรกาภริยา (3) โจรีภริยา (4) อัยยาภริยา แบ่งเป็น 3 ชุด ตามเป้าหมาย คือ ธรรมเพื่อทรัพย์สิน 1 หัวข้อ เพื่อตน 2 หัวข้อ

* Received 10 May 2023; Revised 26 May 2023; Accepted 31 May 2023

และเพื่อสมาชิกครอบครัว 3 หัวข้อ โดยมีเพียง 2 หัวข้อที่เชื่อมโยงกับธรรมเพื่อความสัมพันธ์ในสังคม และ “จาคะ” คือหัวใจของตัวชีวิตเชิงบวก

คำสำคัญ: พระไตรปิฎก, ครอบครัว, ขรราวาส, จาคะ

Abstract

This research article aims to present an example of a synthesis of specific secular Dhamma indicators for family life from the Pali canon referenced in the book “Dictionary of Buddhism”, and is qualitative research by documentary research method. The data were collected from the book “Dictionary of Buddhism”, analyzed with content analysis and synthesized as indicators. The results showed that Dhamma for family life is a sub-type of Dhamma in the category of Dhamma for laypeople that refers to the Pali canon in 5 volumes, namely volumes 11, 15, 23, 21 and 25, containing 6 topics of Dhamma and 25 items, divided into 7 main positive indicators, namely (1) Ahuneyyaggi (2) Gahapataggi (3) Dakkhineyyaggi (4) Sacca (5) Dama (6) Khanti (7) Caga, the 14 secondary positive indicators were (1) Atijatabutta (2) Anujatabutta (3) Nattagavesna (4) Chinnapatisangkhana (5) Parimitpanaphochana (6) Athipatchasilavantasathapana (7) Samasaddha (8) Samasila (9) Samacaga (10) Samapanya (11) Matabhariya (12) Bhakhinibhariya (13) Sakhibhariya (14) Tasibhariya, and 4 negative indicators, namely (1) Avajatabutta (2) Vadhakabhariya (3) Coribhariya (4) Ayyabhariya. Being divided into 3 sets according to the target, namely Dhammas, one for property, two for oneself, and three for family members, with only two related to Dhamma for social relations. And Caga is the heart of those positive indicators.

Keywords: Pali canon, family, householder, Caga

บทนำ

ผู้สนใจศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาแม้จะสามารถศึกษาได้จากแหล่งต่างๆ แต่เมื่อจะศึกษาให้ถึงต้นธารแห่งคำสอนจำเป็นต้องศึกษาจากพระไตรปิฎก ในขณะที่พระไตรปิฎกประมวลหลักธรรมไว้มากถึง 84,000 ข้อ และบันทึกไว้เป็นเล่มหนังสือจำนวนมาก เช่น

พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ มีจำนวน 45 เล่ม นับรวมได้ถึง 22,379 หน้า (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2553) ดังนั้น พระไตรปิฎกจึงอาจยังไม่เหมาะสำหรับผู้เริ่มต้นศึกษาพุทธธรรม เพราะเหตุนี้จึงมีความพยายามที่จะอำนวยความสะดวกให้กับผู้เริ่มต้นโดยนักปราชญ์ชาวพุทธ เช่น พุทธทาสภิกขุ สุชีพ ปุญญานุภาพ และสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต) เป็นต้น

พุทธทาสภิกขุ หรือพระธรรมโกษาจารย์ (เงื่อม อินทปญฺโญ) ได้สกัดสาระธรรมเรื่องใดเรื่องหนึ่งจากพระไตรปิฎกทั้ง 45 เล่ม มาไว้ในหนังสือเล่มเดียวกันและแยกชุดออกจากหนังสือประเภทอื่นๆ เรียกว่า ชุดจากพระโอษฐ์ (คำสอนที่มาจากพระพุทธเจ้าโดยตรงซึ่งบันทึกไว้ในพระไตรปิฎก) มี 5 เล่ม ได้แก่ (1) อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคต้น (พุทธทาสภิกขุ, 2501) (2) พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ (พุทธทาสภิกขุ, 2515) (3) ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์ (พุทธทาสภิกขุ, 2517) (4) ปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์ (พุทธทาสภิกขุ, 2546) (5) อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคปลาย (พุทธทาสภิกขุ, 2546)

สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้ย่อความจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี 45 เล่ม ให้เป็นหนังสือเล่มเดียวชื่อ “พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน” มีจำนวน 1,267 หน้า (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2560)

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต) เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมปิฎก และพระพรหมคุณาภรณ์ ได้สกัดสาระธรรมเกี่ยวกับอริยสัจ 4 มารวมไว้ในหนังสือชื่อ “พุทธธรรมฉบับปรับขยาย” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2555) และยังมีหนังสือ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2553) และ “ธรรมบุญชีวิต” (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2550) ที่แสดงหมวดธรรม หัวข้อธรรม และข้อธรรมแยกไว้เป็นกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับความจริงหรือหลักการ ชีวิต และสังคมในมิติต่างๆ

กล่าวเฉพาะหนังสือชื่อ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2553) ได้รวบรวมหลักธรรมจากพระไตรปิฎกและคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องและจัดหมวดหมู่ให้สืบค้นได้อย่างสะดวกรวมทั้งระบุพระไตรปิฎกและคัมภีร์ที่อ้างอิงด้วย จึงเหมาะสมที่จะใช้เป็นคู่มือในการศึกษาค้นคว้าสำหรับผู้เริ่มต้นสามารถใช้เป็นคู่มือในการศึกษาพระไตรปิฎกต่อไป อย่างไรก็ตาม แม้หนังสือจะรวบรวมและจัดกลุ่มธรรมเป็นประเภทต่างๆ แล้ว เมื่อพิจารณาในรายละเอียด จะเห็นว่าข้อมูลเหล่านั้นยังสามารถวิเคราะห์และสังเคราะห์ในมิติต่างๆ ได้อีก เช่น การสังเคราะห์ออกมาเป็นตัวชี้วัดของประเด็นใดประเด็นหนึ่งเป็นการเฉพาะซึ่งเป็นความพยายามของบทความวิจัยนี้

ดังนั้น วัตถุประสงค์ของบทความวิจัยนี้จึงได้แก่การนำเสนอแนวทางการศึกษาหลักธรรมสำหรับผู้เริ่มต้นโดยเริ่มต้นจากหนังสือชื่อ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม” และสืบค้นไปยังพระไตรปิฎก โดยเลือกหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับผู้คนที่ทั่วไปซึ่งในที่นี้เรียกว่า “ฆราวาสธรรม” หรือ “ธรรมสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน” จากนั้นจะสังเคราะห์เฉพาะ “ธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว” ออกมาเป็นตัวชี้วัดว่ามีข้อและแต่ละข้อมีความสำคัญมากน้อยเพียงใดเพื่อเป็นตัวอย่างในการวิเคราะห์และสังเคราะห์ในประเด็นอื่นต่อไป

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยวิธีวิจัยเอกสาร มีขั้นตอนดำเนินการวิจัย 4 ขั้นตอน ดังนี้

1. ขั้นเก็บรวบรวมข้อมูล เก็บรวบรวมข้อมูลจากหนังสือชื่อ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม” รวณาโดยพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (2553) ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ พิมพ์ครั้งที่ 19 พิมพ์ที่เอส.อาร์.พรินต์ติ้งแมสโปรดักส์ จำนวน 389 หน้า (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2553) ทั้งนี้ เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แบบบันทึกประเภทธรรม หัวข้อธรรม และข้อธรรมที่พัฒนาขึ้นโดยนักวิจัยเองซึ่งครอบคลุมประเด็นตามที่ปรากฏในแหล่งข้อมูลและสอดคล้องกับวัตถุประสงค์

2. ขั้นตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลที่ได้จากหนังสือชื่อ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม” ด้วยการเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ (มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2470) และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539)

3. ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์ด้วยการแยกประเภทและจัดกลุ่มตามความเหมือนและแตกต่าง เปรียบเทียบกับพระไตรปิฎก และการวิเคราะห์เนื้อหา

4. ขั้นสังเคราะห์ข้อมูล สังเคราะห์เป็นตัวชี้วัดให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์

ในทางทฤษฎี การสังเคราะห์ (synthesis) เป็นกระบวนการวิจัยเพื่อหาข้อสรุปของผลงานวิชาการจำนวนมาก ที่คล้ายกันซึ่งกระจายอยู่ในที่ต่างๆ ในประเด็นหนึ่งหรือหลายประเด็นตลอดจนโครงสร้างและบริบทที่เกี่ยวข้อง โดยการวิเคราะห์และนำเสนออย่างเป็นระบบ (Cooper, H. & Lindsay, J.J., 1984) (Cooper, H. & Lindsay, J.J., 1984) (Glass,

G.V. and Other, 1981) ซึ่งการสังเคราะห์นั้นแบ่งเป็น 2 แบบ ได้แก่ การสังเคราะห์เชิงคุณภาพ และเชิงปริมาณ ดังนี้

การสังเคราะห์เชิงคุณภาพ หมายถึง การสังเคราะห์เนื้อหาสาระ ด้วยการนิยามความหมาย กำหนดคุณสมบัติ อธิบายสถานะ ตลอดจนความเห็นและความรู้สึกที่เกี่ยวข้อง มี 4 ขั้นตอน ได้แก่ (1) คัดเลือก งานที่มีคุณภาพตรงกับประเด็นที่ต้องการสังเคราะห์ (2) จัดหมวดหมู่ตามประเด็นที่ตั้งไว้หรือประเด็นที่ค้นพบใหม่ซึ่งควรแยกไว้อีกกลุ่มหนึ่ง (3) วิเคราะห์โครงสร้างและเนื้อหาแต่ละกลุ่มตลอดจน ความเหมือน ความต่าง ความสัมพันธ์ระหว่างกัน และบริบทที่เกี่ยวข้อง และ (4) นำเสนอข้อมูลแบบบรรยาย การสังเคราะห์เชิงปริมาณ หมายถึง การวิเคราะห์เชิงสถิติโดยการหาจำนวน น้ำหนัก และการแทนค่าเชิงคุณภาพด้วยตัวเลขหรือสัญลักษณ์เพื่อหาประสิทธิภาพ ความสัมพันธ์ อิทธิพล และผลกระทบที่มีต่อกัน เป็นต้น มี 6 ขั้นตอน ได้แก่ (1) กำหนดจำนวนผลงานวิชาการทั้งหมดและจำนวนผลงานที่จะใช้ในการสังเคราะห์ (2) กำหนดประเด็นที่ต้องการสังเคราะห์ (3) จัดหมวดหมู่ตามประเด็นที่ตั้งไว้ (4) แจกแจงและแทนค่าคุณภาพด้วยสถิติที่เกี่ยวข้อง (5) นำเสนอข้อค้นพบเชิงสถิติ (6) สรุปและอภิปรายผลด้วยสถิติ ในที่นี้ใช้การสังเคราะห์เชิงคุณภาพเป็นหลัก

ผลการวิจัย

1. ข้อมูลทั่วไป

หนังสือชื่อ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม” แบ่งหมวดธรรมออกเป็น 11 หมวด มีหัวข้อจำนวน 359 หัวข้อ มีชื่อจำนวน 3,777 ชื่อ และประเภทธรรม 10 ประเภท ได้แก่ (1) ธรรมที่เป็นหลักใหญ่ใจความ (2) ธรรมสำหรับทุกคน (3) ธรรมเพื่อความดีงามแห่งสังคม (4) ธรรมสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน (5) ธรรมสำหรับอุบาสก (และอุบาสิกา) คือ ผู้ใกล้ชิดศาสนา (6) ธรรมสำหรับภิกษุสงฆ์ (7) สภาวะธรรม: ธรรมดา และธรรมชาติ (8) ปฏิบัติธรรม (หลักการและวิธีการปฏิบัติ) (9) พระพุทธศาสนา (10) พิเศษ: ธรรมเกี่ยวกับการศึกษา มีการอ้างอิงพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเศษ เช่น วิสุทธิมรรค กล่าวเฉพาะพระไตรปิฎกถูกอ้างอิงจำนวน 35 เล่ม แบ่งเป็นพระวินัย 6 เล่ม พระสุตตร 24 เล่ม และพระอภิธรรม 5 เล่ม

2. ฆราวาสธรรม หรือ ธรรมสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน และการอ้างอิงพระไตรปิฎก

ฆราวาสธรรม หรือ ธรรมสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน เป็นธรรมประเภทหนึ่งใน 10 ประเภท มีประเภทธรรมย่อยจำนวน 4 ประเภท และมีข้อธรรมจำนวน 110 ข้อ ดังนี้

2.1 ธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว มีหัวข้อธรรมจำนวน 6 หัวข้อ และมีข้อธรรมจำนวน 25 ข้อ ได้แก่ (1) หัวข้อที่ 90 เรื่อง “บุตร” (ลูก) มี 3 ข้อ (2) 131 “อัคคี” (ไฟที่ควรบำรุง, บุคคลที่ควรบูชาด้วยใส่ใจบำรุงเลี้ยงและให้ความเคารพนับถือตามควรแก่ฐานะ ดุจไฟบูชาของผู้บูชาไฟ) 3 ข้อ (3) 138 “กุลจิรัฏฐิตธรรม” (ธรรมสำหรับดำรงความมั่งคั่งของตระกูลให้ยั่งยืน, เหตุที่ทำให้ตระกูลมั่งคั่งตั้งอยู่ได้นาน) 4 ข้อ (4) 139 “ฆราวาสธรรม” (ธรรมสำหรับฆราวาส, ธรรมสำหรับการครองเรือน, หลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์) 4 ข้อ (5) 183 “สมชีวิธรรม” (หลักธรรมของคู่ชีวิต, ธรรมที่จะทำให้คู่สมรสมีชีวิตสมหรือสม่าเสมอกลมกลืนกัน อยู่ครองกันยืดยาว) 4 ข้อ (6) 282 “ภรรยา” (ภรรยาแบบต่างๆ จำแนกโดยคุณธรรม ความประพฤติ ลักษณะนิสัย และการปฏิบัติต่อสามี) 7

ตารางที่ 1 พระไตรปิฎกอ้างอิงในธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว

ลำดับที่	หัวข้อที่	ชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก.เล่ม/ข้อ/หน้า
1	90	ขุ.อิติ.25/252/278
2	131	ที.ปา.11/228/229; อง.สตตก.23/44/46
3	138	อง.จตุกก.21/258/333
4	139	ส.ส.15/845/316; ขุ.สุ.25/311/361
5	183	อง.จตุกก.21/55/80
6	282	อง.สตตก.23/60/92

2.2 ธรรมเพื่อความสัมพันธ์ในสังคม มีหัวข้อธรรมจำนวน 6 หัวข้อ และมีข้อธรรมจำนวน 24 ข้อ ได้แก่ (1) หัวข้อที่ 131 เรื่อง “อัคคี” (ไฟที่ควรบำรุง, บุคคลที่ควรบูชาด้วยใส่ใจบำรุงเลี้ยงและให้ความเคารพนับถือตามควรแก่ฐานะ ดุจไฟบูชาของผู้บูชาไฟ) มี 3 ข้อ (2) 139 “ฆราวาสธรรม” (ธรรมสำหรับฆราวาส, ธรรมสำหรับการครองเรือน, หลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์) 4 ข้อ (3) 168 “มิตรเทียม” (คนเทียมมิตร, คนที่พึงทราบว่าเป็นศัตรูผู้มาในร่างของมิตร) 4 ข้อ (4) 169 “มิตรแท้” (มิตรใจดี, มิตรที่จริงใจ) 4 ข้อ (5) 265 “ทิศ” (บุคคลประเภทต่างๆ ที่เรา

ต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ทางสังคมดุจทิศที่อยู่รอบตัว) 6 (6) 278 “กัลยาณมิตรธรรม” (องค์คุณของกัลยาณมิตร, คุณสมบัติของมิตรดีหรือมิตรแท้คือท่านที่คบหรือเข้าหาแล้วจะเป็นเหตุให้เกิดความดีงามและความเจริญ ในที่นี้มุ่งเอามิตรประเภทครูหรือพี่เลี้ยงเป็นสำคัญ) 7

ตารางที่ 2 พระไตรปิฎกอ้างอิงในธรรมเพื่อความสัมพันธ์ในสังคม

ลำดับที่	หัวข้อที่	ชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก.เล่ม/ข้อ/หน้า
1	131	ที.ปา.11/228/229; อง.สตตก.23/44/46
2	139	ส.ส.15/845/316; ขุ.สุ.25/311/361
3	168	ที.ปา.11/186/199
4	169	ที.ปา.11/192/201
5	265	ที.ปา.11/198-204/202-206
6	278	อง.สตตก.23/34/33

2.3 ธรรมเพื่อความอยู่ดีทางเศรษฐกิจ มีหัวข้อธรรมจำนวน 7 หัวข้อ และมีข้อธรรมจำนวน 34 ข้อ ได้แก่ (1) หัวข้อที่ 95 เรื่อง “ปาปณิกธรรม” (ปาปณิกังคะ: หลักพ่อค้า, องค์คุณของพ่อค้า) มี 3 ข้อ (2) 144 “ทิวฐธัมมิกัตถะ” (ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน, หลักธรรมอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นต้น) 4 (3) 159 “ปัจฉัย” (สิ่งค้าจุนชีวิต, สิ่งจำเป็นเบื้องต้นของชีวิต, สิ่งที่ต้องอาศัยเลี้ยงอัตภาพ) 4 (4) 163 “โภควิภาค” (การแบ่งโภคะเป็น 4 ส่วน, หลักการแบ่งทรัพย์โดยจัดสรรเป็น 4 ส่วน) 4 (5) 192 “สุขของคฤหัสถ์” (สุขของชาวบ้าน, สุขที่ชาวบ้านควรพยายามเข้าถึงให้ได้สม่ำเสมอ, สุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือนควรมี) 4 (6) 232 “โภคอาทियะ” (ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ หรือ เหตุผลที่อริยสาวกควรยึดถือ ในการที่จะมีหรือครอบครองโภคทรัพย์) 5 (7) 316 “กามโภคิ” (ผู้บริโภคกาม, ผู้ครองเรือน, คฤหัสถ์)

ตารางที่ 3 พระไตรปิฎกอ้างอิงในธรรมเพื่อความอยู่ดีทางเศรษฐกิจ

ลำดับที่	หัวข้อที่	ชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก.เล่ม/ข้อ/หน้า
1	95	อง.ติก.20/459/146
2	144	อง.อฎฐก.23/144/289
3	159	วินย.4/87/106
4	163	ที.ปา.11/197/202
5	192	อง.จตุกก.21/62/90
6	232	อง.ปญจก.22/41/48
7	316	ส.สพ.18/631-643/408-415; อง.ทสก.24/91/188

2.4 ธรรมที่คฤหัสถ์พึงหลีกเลี่ยง มีหัวข้อธรรมจำนวน 6 หัวข้อ และมีข้อธรรมจำนวน 27 ข้อ ได้แก่ (1) หัวข้อที่ 137 เรื่อง “กรรมกิเลส” (กรรมเครื่องเศร้าหมอง, ข้อเสื่อมเสียของความประพฤติ) มี 4 ข้อ (2) 168 “มิตรเทียม” (คนเทียมมิตร, คนที่พึงทราบว่าเป็นศัตรูผู้มาในร่างของมิตร) 4 (3) 196 “อคติ” (ฐานะอันไม่พึงถึง, ทางของความประพฤติที่ผิด, ความไม่เที่ยงธรรม, ความลำเอียง) 4 (4) 199 “อบายมุข” (ช่องทางของความเสื่อม, ทางที่จะนำไปสู่ความพินาศ, เหตุย่อยยับแห่งโภคทรัพย์) 4 (5) 200 “อบายมุข” (ช่องทางของความเสื่อม, ทางแห่งความพินาศ, เหตุย่อยยับแห่งโภคทรัพย์) 6 (6) 245 “อนันตริยกรรม” (กรรมหนักที่สุดฝ่ายบาปอกุศล ซึ่งให้ผลรุนแรงต่อเนื่องไป โดยไม่มีกรรมอื่นจะมากั้นหรือคั่นได้) 5

ตารางที่ 4 พระไตรปิฎกอ้างอิงในธรรมที่คฤหัสถ์พึงหลีกเลี่ยง

ลำดับที่	หัวข้อที่	ชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก.เล่ม/ข้อ/หน้า
1	137	ที.ปา.11/174/195
2	168	ที.ปา.11/186/199
3	196	ที.ปา.11/176/196; 246/240; อง.จตุกก.21/17/23
4	199	อง.อฎฐก.23/144/292
5	200	ที.ปา.11/178-184/196-198
6	245	อง.ปญจก.22/129/165; อภิ.วิ.35/984/510

3. ตัวชีวิต “ธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว”

ธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว เป็นธรรมประเภทย่อยหนึ่งในประเภท “ธรรมสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน” 4 ประเภท มีหัวข้อธรรมจำนวน 6 หัวข้อ ได้แก่ (1) หัวข้อที่ 90 เรื่อง “บุตร” มี 3 ข้อ (2) 131 “อัคคี” 3 (3) 138 “กุลจิรัฏฐิตธรรม” 4 (4) 139 “ฆราวาสธรรม” 4 (5) 183 “สมชีวิตธรรม” 4 (6) 282 “ภรรยา” 7 และมีข้อธรรมจำนวน 25 ข้อ ดังนี้

3.1 หัวข้อที่ 90 เรื่อง “บุตร” มี 3 ข้อ ได้แก่ 1. อติชาตบุตร (บุตรที่ยิ่งกว่าบิดามารดา, ลูกที่ตึกว่าเลิศกว่าพ่อแม่) 2. อนุชาตบุตร (บุตรที่ตามเยี่ยงบิดามารดา, ลูกที่เสมอด้วยพ่อแม่) 3. อวชาตบุตร (บุตรที่ต่ำลงกว่าบิดามารดา, ลูกที่ทราม) บุตรประเภทที่ 1 นั้น เรียกอีกอย่างว่า อภิชาตบุตร

3.2 หัวข้อที่ 131 เรื่อง “อัคคี” หรือ “อัคคีปาริจริยา” มี 3 ข้อ คือ ไฟที่ควรบำรุง, บุคคลที่ควรบูชาด้วยใส่ใจบำรุงเลี้ยงและให้ความเคารพนับถือตามควรแก่ฐานะ ดุจไฟบูชาของผู้บูชาไฟ ได้แก่ (1) อาหุไนยัคคี (ไฟอันควรแก่ของค่านับบูชา ได้แก่บิดามารดา) (2) คหปตัคคี (ไฟของเจ้าบ้าน ได้แก่ บุตรภรรยา และคนในปกครอง) (3) ทักขิณัยัคคี (ไฟอันควรแก่ทักขิณา ได้แก่สมณพราหมณ์ ท่านผู้ทำหน้าที่สั่งสอนผดุงธรรม ผู้ประพตติดี ปฏิบัติชอบ) ไฟ 3 อย่างนี้เลียนศัพท์มาจากไฟบูชาในศาสนาพราหมณ์ แต่ใช้ในความหมายใหม่ เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมอย่างแท้จริง

3.3 หัวข้อที่ 138 เรื่อง “กุลจิรัฏฐิตธรรม” มี 4 ข้อ คือ ธรรมสำหรับดำรงความมั่งคั่งของตระกูลให้ยั่งยืน เหตุที่ทำให้ตระกูลมั่งคั่งตั้งอยู่ได้นาน ได้แก่ (1) นันฐุคเวสนา (ของหายของหมด รู้จักหามาไว้) (2) ชินณปฏิสังขรณา (ของเก่าของชำรุด รู้จักบูรณะซ่อมแซม) (3) ปริमितปานโภชนา (รู้จักประมาณในการกินการใช้) (4) อธิปัจจสีลวันตสถาปนา (ตั้งผู้มีศีลธรรมเป็นพ่อบ้านแม่เรือน)

3.4 หัวข้อที่ 139 เรื่อง “ฆราวาสธรรม” มี 4 ข้อ คือ ธรรมสำหรับฆราวาส, ธรรมสำหรับการครองเรือน หลักการครองชีวิตของคฤหัสถ์ ได้แก่ (1) สัจจะ (ความจริง, ซื่อตรง ซื่อสัตย์จริงใจ พูดจริง ทำจริง) (2) ทมะ (การฝึกฝน, การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว, รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดตัดนิสัย แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา) (3) ขันติ (ความอดทน, ตั้งหน้าทำหน้าที่การงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง ทนทาน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย) (4) จาคะ (ความเสียสละ, สละกิเลส สละความสุขสบายและผลประโยชน์

ส่วนตนได้ ใจกว้างพร้อมที่จะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็น และความต้องการของผู้อื่น พร้อมที่จะร่วมมือ ช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตนหรือเอาแต่ใจตัว)

3.5 หัวข้อที่ 183 เรื่อง “สมชีวิธรรม” มี 4 ข้อ คือ หลักธรรมของคู่ชีวิต, ธรรมที่จะทำให้คู่สมรสมีชีวิตสมหรือสม่าเสมอกลมกลืนกัน อยู่ครองกันยืนยาว ได้แก่ (1) สมสัทธา (มีศรัทธาสมกัน) (2) สมสีลา (มีศีลสมกัน) (3) สมจาคา (มีจาคะสมกัน) (4) สมปัญญา (มีปัญญาสมกัน)

3.6 หัวข้อที่ 282 เรื่อง “ภรรยา” มี 7 ข้อ คือ ภรรยาแบบต่างๆ จำแนกโดยคุณธรรม ความประพฤติ ลักษณะนิสัย และการปฏิบัติต่อสามี ได้แก่ (1) วรกาภริยา (ภรรยาเยี่ยงเพชรฆาต, ภรรยาที่คิดร้าย ชื้อได้ด้วยเงิน มิได้อยู่กินด้วยความพอใจ ยินดีขายอื่น ดูหมิ่นและคิดทำลายสามี) (2) โจรีภริยา (ภรรยาเยี่ยงโจร, ภรรยาผู้ล้างผลาญทรัพย์สินสมบัติ) (3) อัยยาภริยา (ภรรยาเยี่ยงนาย, ภรรยาที่เกียจคร้าน ไม่ใส่ใจการงาน กินมาก ปากร้าย หยาบคาย ใจเหี้ยมชอบข่มสามี) (4) มาตาภริยา (ภรรยาเยี่ยงมารดา, ภรรยาที่หวังดีเสมอ คอยห่วงใยเอาใจใส่สามี เหมือนมารดาปกป้องบุตร และประหยักรักษาทรัพย์ที่หามาได้) (5) ภคินีภริยา (ภรรยาเยี่ยงน้องสาว, ภรรยาผู้เคารพรักสามี ดั่งน้องรักพี่ มีใจอ่อนโยน รู้จักเกรงใจและคล้อยตามสามี) (6) สซีภริยา (ภรรยาเยี่ยงสหาย, ภรรยาที่เป็นเหมือนเพื่อน พบสามีเมื่อใด ก็ปลาบปลื้มดีใจเหมือนเพื่อนพบเพื่อนที่จากไปนาน เป็นผู้มีการศึกษาอบรม มีกิริยามารยาท ความประพฤติดี รักดีต่อสามี) (7) ทาสีภริยา (ภรรยาเยี่ยงทาสี, ภรรยาที่ยอมอยู่ในอำนาจสามี ถูกขู่ตะคอกเข็ญตี ก็อดทนไม่โกรธตอบ) สามีก็มี 7 แบบสอดคล้องกับภรรยาแต่ละแบบ

จากข้อธรรมทั้ง 25 ข้อข้างต้น แบ่งเป็นตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวเชิงบวก 21 ข้อ ได้แก่ (1) อติชาตบุตร (2) อนุชาตบุตร (3) อาหุไนยัคคิ (4) คหปตัคคิ (5) ทักขิไนยัคคิ (6) นัฏฐคเวสนา (7) ชินณปฏิสังขรณา (8) ปริมิตปานโกชนา (9) อธิปัจจสีลวันตสถาปนา (10) สัจจะ (11) ทมะ (12) ชันติ (13) จาคะ (14) สมสัทธา (15) สมสีลา (16) สมจาคา (17) สมปัญญา (18) มาตาภริยา (19) ภคินีภริยา (20) สซีภริยา (21) ทาสีภริยา และตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวเชิงลบ 4 ข้อ ได้แก่ (1) อวชาตบุตร (2) วรกาภริยา (3) โจรีภริยา (4) อัยยาภริยา

อภิปรายผลการวิจัย

1. ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบเอกเทศ ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว มี 25 ข้อ ซึ่งแบ่งเป็นเชิงบวก 21 ข้อ และเชิงลบ 4 ข้อนั้น แต่ละข้อถูกกล่าวถึงเพียงครั้งเดียว ยกเว้น “จาคะ” ถูกกล่าวถึง 2 ครั้ง ในหัวข้อที่ 139 เรื่อง “ขรราวาสธรรม” และในหัวข้อที่ 183 เรื่อง

“สมชีวิธรรม” เมื่อจัดลำดับความสำคัญตามจำนวนครั้งที่ถูกกล่าวถึง แสดงว่า มีข้อธรรม 2 ข้อเหมือนกัน คือ “จาคะ” มีความสำคัญมากกว่าข้ออื่น ส่วนตัวชีวิตอื่นไม่ว่าเชิงบวกหรือเชิงลบ ทุกตัวมีความสำคัญเท่ากัน และด้วยเหตุที่มีธรรม 2 ข้อ เหมือนกัน จึงทำให้ตัวชีวิตจากเดิมนับเรียงตัวมีจำนวน 25 ข้อ เหลือเพียง 24 ข้อ แบ่งเป็นตัวชีวิตเชิงบวก 20 ข้อ ส่วนตัวชีวิตเชิงลบ มีจำนวน 4 ข้อเท่าเดิม

เมื่อพิจารณาเฉพาะตัวชีวิตเชิงบวก จึงสามารถแบ่งออกเป็น 2 ระดับ ตามความสำคัญ ได้แก่ ตัวชีวิตธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวที่สำคัญมาก หรือ “ตัวชีวิตเชิงบวกหลัก” เพราะถูกกล่าวซ้ำ ได้แก่ จาคะ และตัวชีวิตธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวที่สำคัญรองลงมา หรือ “ตัวชีวิตเชิงบวกรอง” เพราะถูกกล่าวถึงเพียงครั้งเดียว จำนวน 19 ตัว ได้แก่ (1) อติชาตบุตร (2) อนุชาตบุตร (3) อาหุไนยคคิ (4) คหปตคคิ (5) ทักขิไนยคคิ (6) นัฏฐคเวสนา (7) ชินณปฏิสังขรณา (8) ปริมิตปานโกชนา (9) อธิปัจจสีลวันตสถาปนา (10) สัจจะ (11) ทมะ (12) ชันติ (เดิมเป็นข้อ 13. จาคะ ยกไปเป็นตัวชีวิตเชิงบวกหลัก) (13) สมสัทธา (14) สมสีลา (เดิมเป็นข้อ 16. สมจาคา ยกไปเป็นตัวชีวิตเชิงบวกหลัก) (15) สมปัญญา (16) มาตากริยา (17) ภคินีกริยา (18) สขิกริยา (19) ทาสีกริยา

การจัดลำดับตัวชีวิตและการกำหนดจำนวนตัวชีวิตในข้อ 1 นี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ตัวชีวิตธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบเอกเทศ เพราะไม่พิจารณาร่วมกับหัวข้อธรรมอื่นในธรรมประเภทเดียวกัน ดังจะกล่าวไว้ในข้อที่ 2 ซึ่งเรียกว่า ตัวชีวิตธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบสัมพันธ์ เพราะพิจารณาร่วมกับประเภทธรรมย่อยภายในธรรมประเภทเดียวกัน

2. ตัวชีวิตธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบสัมพันธ์ เมื่อพิจารณาจากขอบเขตที่กว้างขึ้นโดยพิจารณาจากประเภทธรรมที่ “ธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว” เป็นส่วนหนึ่ง คือ “ธรรมสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน” ซึ่งมีทั้งหมด 4 ประเภทย่อย ได้แก่ “ธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว” “ธรรมเพื่อความสัมพันธ์ในสังคม” “ธรรมเพื่อความอยู่ดีทางเศรษฐกิจ” และ “ธรรมที่คฤหัสถ์พึงหลีกเลี่ยง” นั้น กลับมีหัวข้อธรรมและข้อธรรมเดียวกันถูกกล่าวถึง ดังตารางที่ 5

ตารางที่ 5 ความสำคัญของตัวชี้วัดตามน้ำหนักการอ้างหรือซ้ำ

ลำดับที่	ธรรมเพื่อชีวิต ครอบครั้ว	ธรรมเพื่อ ความสัมพันธ์ใน สังคม	ธรรมเพื่อความ อยู่ดีทาง เศรษฐกิจ	ธรรมที่คฤหัสถ์ พึงหลีกเลี่ยง
1	90	131	95	137
2	131	139	144	168
3	138	168	159	196
4	139	169	163	199
5	183	265	192	200
6	282	278	232	245
7	-	-	316	-

จากตารางที่ 5 จะเห็นว่ามีหัวข้อธรรม 2 หัวข้อ คือ หัวข้อที่ 131 เรื่อง “อัคคี” หรือ “อัคคีปาริจริยา” มี 3 ข้อ ได้แก่ (1) อาหุโนยัคคี (2) คหปตคคิ (3) ทักขิณยัคคี และหัวข้อที่ 139 เรื่อง “ฆราวาสธรรม” มี 4 ข้อ ได้แก่ (1) สัจจะ (2) ทมะ (3) ขันติ (4) จาคะ ถูกกล่าวถึงในประเภทธรรมย่อย 2 ประเภท ได้แก่ “ธรรมเพื่อชีวิตครอบครั้ว” และ “ธรรมเพื่อความสัมพันธ์ในสังคม” แสดงว่าการมีธรรม 7 ข้อนี้ นอกจากจะเป็นการปฏิบัติธรรมเพื่อชีวิตครอบครั้วแล้วยังเป็นการปฏิบัติธรรมเพื่อความสัมพันธ์ในสังคมด้วย ดังนั้น เมื่อเรียงลำดับความสำคัญตามน้ำหนักการอ้างจะทำให้ได้ลำดับการเรียงตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครั้วใหม่ โดยแบ่งออกเป็นข้อธรรมที่ถูกกล่าวซ้ำและไม่ถูกกล่าวซ้ำ ดังนี้

ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครั้วในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของ “ธรรมเพื่อคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน” หรือในที่นี้เรียกว่า “ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครั้วแบบสัมพันธ์” ที่สำคัญมากหรือ “ตัวชี้วัดเชิงบวกหลัก” เพราะถูกกล่าวซ้ำ มี 7 ข้อ ได้แก่ (1) อาหุโนยัคคี (2) คหปตคคิ (3) ทักขิณยัคคี (4) สัจจะ (5) ทมะ (6) ขันติ (7) จาคะ และตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครั้วที่สำคัญรองลงมา หรือ “ตัวชี้วัดเชิงบวกรอง” เพราะถูกกล่าวถึงเพียงครั้งเดียว มี 14 ข้อ ได้แก่ (1) อติชาตบุตร (2) อนุชาตบุตร (3) นัฏฐคเวสนา (4) ชินณปฏิสังขรณา (5) ปริมิตปานโกชชา

(6) อธิปัจจสีลวันตสถาปนา (7) สมสัทธา (8) สมสีลา (9) สมจาคา (10) สมปัญญา (11) มาตากริยา (12) ภคินีกริยา (13) สขีกริยา (14) ทาสีกริยา

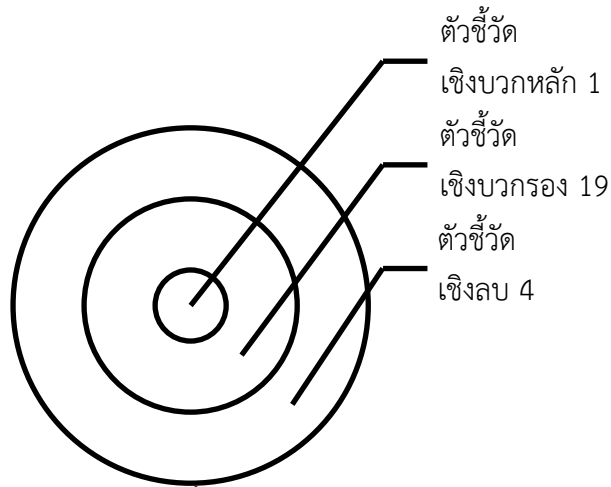
3. เป้าหมายของตัวชี้วัด ธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว 6 หัวข้อนั้น เนื่องจากเป็นหลักปฏิบัติ แสดงว่าต้องมีบุคคลใดบุคคลหนึ่ง (ประธาน) ปฏิบัติธรรมข้อใดข้อหนึ่ง (กริยา) ต่อใครหรือต่ออะไร (กรรม) และเนื่องจากหลักการปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนาจะต้องเริ่มจากตนเองเสมอ เช่น เมื่อกล่าวถึงความมีเมตตา ไม่ได้เรียกร้องให้คนอื่นมีเมตตาแต่ตนเองต้องมีเมตตาเป็นคนแรก ดังนั้น ประธานในที่นี้จึงได้แก่ “ตนเอง” ที่จะต้องปฏิบัติธรรมต่อใครและต่ออะไร (กรรม) เมื่อพิจารณาจากเป้าหมายหรือกรรมของประโยค สามารถแบ่งธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวออกเป็น 3 ชุด ได้แก่ (1) ธรรมเพื่อทรัพย์สิน (2) ธรรมเพื่อตนเอง และ (3) ธรรมเพื่อสมาชิกในครอบครัว

ธรรมเพื่อทรัพย์สิน มี 1 หัวข้อ ได้แก่ หัวข้อที่ 138 เรื่อง “กุลจิรัฎฐิตธรรม” ธรรมเพื่อตนเอง มี 2 หัวข้อ ได้แก่ หัวข้อที่ 90 เรื่อง “บุตุร” และหัวข้อที่ 282 เรื่อง “ภรรยา” ในขณะที่ ธรรมเพื่อสมาชิกในครอบครัว มี 3 หัวข้อ ได้แก่ หัวข้อที่ 131 เรื่อง “อัคคิ” หรือ “อัคคิปาริกริยา” หัวข้อที่ 139 เรื่อง “ฆราวาสธรรม” และหัวข้อที่ 183 เรื่อง “สมชีวิธรรม”

องค์ความรู้ใหม่

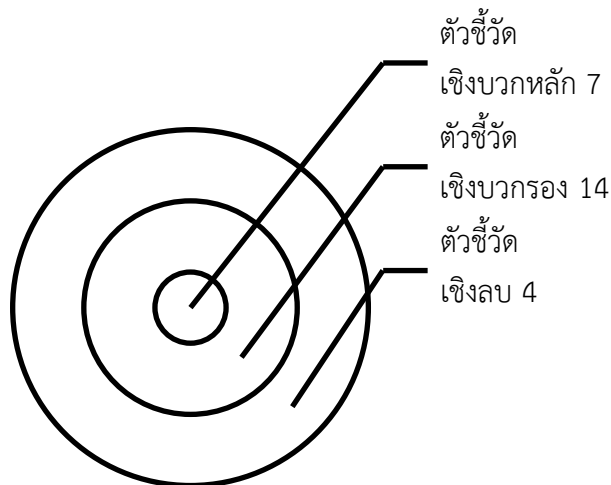
องค์ความรู้ใหม่ที่ได้ มี 4 ประการ ได้แก่ ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบเอกเทศ ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบสัมพันธ์ ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบเชิงบวก 3 ชั้น และเป้าหมายของตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวทั้งแบบเอกเทศและแบบสัมพันธ์ ดังนี้

1. ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบเอกเทศ จำนวน 24 ข้อ แบ่งเป็น ตัวชี้วัดธรรมเพื่อครอบครัวเชิงบวกหลัก จำนวน 1 ข้อ คือ จาคะ ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวเชิงบวกรอง จำนวน 19 ข้อ และตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวเชิงลบ จำนวน 4 ข้อ รายละเอียดดังกล่าวไว้แล้วข้างต้น ซึ่งสามารถเขียนเป็นแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพที่ 1 ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบเอกเทศ

2. ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบสัมพันธ์ จำนวน 25 ข้อ แบ่งเป็น ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวเชิงบวกหลัก จำนวน 7 ข้อ ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวเชิงบวกรอง จำนวน 14 ข้อ และตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวเชิงลบ จำนวน 4 ข้อ รายละเอียดดังกล่าวไว้แล้วข้างต้น ซึ่งสามารถเขียนเป็นแผนภาพได้ดังนี้

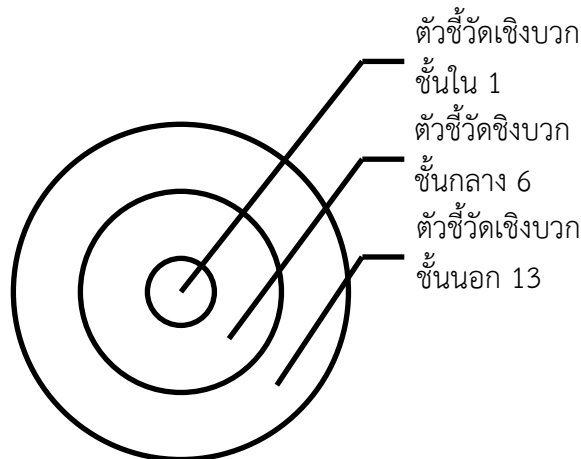

แผนภาพที่ 2 ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบสัมพันธ์

(ตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของ “ธรรมเพื่อคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน”)

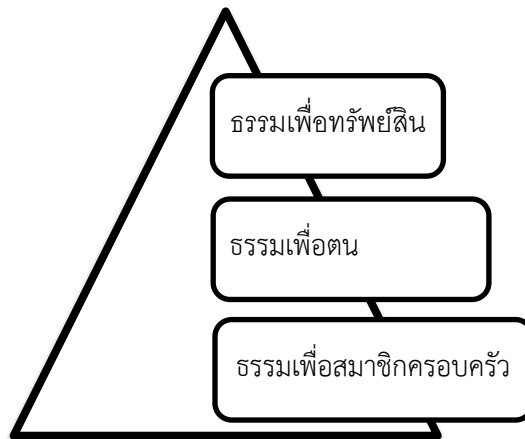

3. แกนหรือหัวใจของธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว เมื่อพิจารณาเฉพาะตัวชีวิตเชิงบวก จะเห็นได้ว่า “จาคะ” เป็นแกน หรือหัวใจของธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว ทำให้สามารถจัดลำดับความสำคัญออกเป็น 3 ชั้น คือ ชั้นใน ชั้นกลาง และชั้นนอก โดยธรรมชั้นใน คือ จาคะ ธรรมชั้นกลาง มี 6 ข้อ ได้แก่ (1) อาหุไนยัคคิ (2) คหปตัคคิ (3) ทักขิณัยัคคิ (4) สัจจะ (5) ทมะ (6) ชันติ (เดิมเป็นข้อที่ 7. จาคะ ยกไปเป็นธรรมชั้นใน) และธรรมชั้นนอก มี 13 ข้อ ได้แก่ (1) อติชาตบุตร (2) อนุชาตบุตร (3) นัฏฐคเวสนา (4) ชินณปฏิสังขรณา (5) ปริมิตปานโกชนา (6) อธิปัจจสีลวันตสถาปนา (7) สมสัทธา (8) สมสีลา (เดิมเป็นข้อ 9. สมจาคา ยกไปเป็นธรรมชั้นใน) (9) สมปัญญา (10) มาตาทริยา (11) ภคินีทริยา (12) สขีทริยา (13) ทาสีทริยา รายละเอียดในการจัดลำดับโดยส่วนมากได้กล่าวไว้แล้วในหัวข้อที่เกี่ยวข้องข้างต้น ซึ่งสามารถเขียนเป็นแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพที่ 3 ตัวชีวิตธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวแบบเชิงบวก 3 ชั้น

4. เป้าหมายของตัวชีวิตธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว จำนวน 6 หัวข้อ สามารถแบ่งเป็น 3 ชุด ได้แก่ ธรรมเพื่อทรัพย์สิน 1 หัวข้อ ธรรมเพื่อตนเอง 2 หัวข้อ และธรรมเพื่อสมาชิกครอบครัว 3 หัวข้อ เมื่อเรียงลำดับจากมากไปหาน้อยโดยกำหนดให้จำนวนมากกว่าเป็นฐานจะได้โครงสร้างและกระบวนการธรรมสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนเป็นรูปสามเหลี่ยม ซึ่งสามารถเขียนเป็นแผนภาพเรียงลำดับจากสำคัญมากอยู่ด้านล่างสุด ไปหาสำคัญน้อยอยู่ด้านบนสุด ได้ดังนี้

แผนภาพที่ 4 เป้าหมายของตัวชี้วัดธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว

สรุปและข้อเสนอแนะ

สรุป การศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในปัจจุบันสามารถศึกษาได้ผ่านแหล่งข้อมูลและช่องทางที่หลากหลาย แต่ในที่สุดแล้ว จำเป็นต้องศึกษาจากพระไตรปิฎกเพราะประมวลและบันทึกไว้ซึ่งพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ตลอดจนเหตุการณ์ต่างๆ ในสมัยพุทธกาล อย่างไรก็ตาม เนื่องจากพระไตรปิฎกมีเนื้อหาจำนวนมากจึงอาจไม่เหมาะสำหรับผู้เริ่มต้นศึกษา ดังนั้น ผู้เริ่มต้นศึกษาจึงสมควรเริ่มต้นจากหนังสือที่ทำหน้าที่เหมือนแผนที่เดินทางซึ่งในที่นี่ได้ยกหนังสือชื่อ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม” มาเป็นตัวอย่าง หนังสือชื่อ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม” ได้รวบรวมหลักธรรมจากพระไตรปิฎกและคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องพร้อมทั้งจัดเป็นหมวดหมู่ไว้ ถึงอย่างนั้น ก็ยังถือว่าเป็นข้อมูลขั้นต้น ผู้ศึกษาจำเป็นต้องวิเคราะห์และสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในส่วนที่ต้องการ ในที่นี้ได้นำเสนอการวิเคราะห์และสังเคราะห์ธรรมสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน โดยเฉพาะธรรมเพื่อชีวิตครอบครัวเป็นตัวอย่าง ซึ่งทำให้ได้องค์ความรู้คือตัวชี้วัดเชิงบวกและเชิงลบที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในส่วนที่เกี่ยวข้องต่อไป ตัวชี้วัดเชิงบวกที่ถือว่าเป็นแกนหรือเป็นหัวใจของธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว คือ จาคะ (ความเสียสละ, สละกิเลส สละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตนได้ ใจกว้างพร้อมที่จะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็น และความต้องการของผู้อื่น พร้อมที่จะร่วมมือ ช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตนหรือเอาแต่ใจตัว) ซึ่งสอดคล้องกับความจริงเชิงประจักษ์ ข้อเสนอแนะ 1) เนื่องจากพระไตรปิฎกมีเนื้อหาจำนวน

มาก ดังนั้น ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งในระดับนโยบายและระดับปฏิบัติการ ควรส่งเสริมให้มีการศึกษาเชิงวิเคราะห์และสังเคราะห์เพื่อจัดหมวดหมู่ให้สอดคล้องกับประเด็นทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงร่วมสมัย และ2) สำหรับการวิจัยต่อยอด เนื่องจากงานวิจัยนี้เป็นเพียงการนำเสนอตัวอย่างการวิเคราะห์และสังเคราะห์ ดังนั้น ควรมีการทำวิจัยที่วิเคราะห์และสังเคราะห์ไม่เพียงหนังสือชื่อ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม” แต่ควรวิเคราะห์และสังเคราะห์การวิจัยและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่กระจายอยู่เพื่อให้ทราบสถานภาพองค์ความรู้และแนวทางในการนำไปใช้ประโยชน์ต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “การศึกษาสังคมตามแนวพระสุตตันตปิฎก: กรณีศึกษาสถาบันครอบครัว” ได้รับทุนสนับสนุนจากงบประมาณเงินรายได้คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2564 เลขที่สัญญา Huso06/2564 และผ่านการพิจารณารับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยบูรพา เมื่อวันที่ 6 กันยายน พ.ศ. 2564 หมายเลขใบรับรองที่ IRB2-122/2564

บรรณานุกรม

- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2550). ธรรมนุญชีวิต. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2553). พระไตรปิฎก: สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้ [The Pali canon: what a Buddhist must know] (พิมพ์ครั้งที่ 14). กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2553). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 19. นนทบุรี: เอส. อาร์. พรินติ้งแมสโปรดักส์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2555). พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย. พิมพ์ครั้งที่ 32. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม.
- พุทธทาสภิกขุ. (2501). อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคต้น. สุราษฎร์ธานี: โรงพิมพ์ธรรมทาน.
- พุทธทาสภิกขุ. (2515). พุทธประวัติจากพระโอษฐ์. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์พระนคร.

- พุทธทาสภิกขุ. (2517). ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: การพิมพ์
พระนคร.
- พุทธทาสภิกขุ. (2546). ปฏิจ্ঞสมุปบาทจากพระโอษฐ์. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร:
สุภาพใจ.
- พุทธทาสภิกขุ. (2553). อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคปลาย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพ
ใจ.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2470). พระไตรปิฎกบาลีอักษรไทย ฉบับ
สยามรัฐ สยามมกุฏราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พาณิชย์สุผล.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2560). พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์.
- Cooper, H. & Lindsay, J.J. (1984). Research Synthesis and Meta-Analysis. In
Bickman, L. & Rog, D.J. (eds.), Handbook of Applied Social Research
Methods. California: Sage Foundation.
- Glass, G.V. and Other. (1981). Meta-Analysis in Social Research. Beverly Hills.
- Light, R.J. & Pillemer, D.B. (1984). Summing Up: The Science of Reviewing
Research. Massachusetts: Harvard University Press.